

BREME PRETEKLOSTI. SPOMINI NA SOBIVANJE IN MIGRACIJE
V SLOVENSKI ISTRI PO DRUGI SVETOVNI VOJNI*Katja HROBAT VIRLOGET*Fakulteta za humanistične študije Univerze na Primorskem
Znanstveno-raziskovalno središče Univerze na Primorskem
Titov trg 5, 6000 Koper, Slovenija
e-mail: katja.hrobat@fhs.upr.si

IZVLEČEK

Članek preučuje ustvarjanja, ohranjanja raznovrstnih kolektivnih spominov/pozab v Istri in s tem identitete Istranov ter njihovo razmerje do "uradnega" nacionalnega spomina v času oblikovanja povojne Jugoslavije. Predmet raziskave so spomini različnih narodnosti na sobivanje in množične migracije – zlasti odhod večinoma italijansko govorečega prebivalstva Istre in priseljevanje ljudi iz Slovenije in nekdanje Jugoslavije. S tem poskuša raziskava razumeti procese širših razsežnosti, ki se odvijajo po razpadu multinacionalnih imperijev, etnični homogenizaciji multikulturnih družb, razmahu nacionalizmov in homogenizaciji nacionalnih držav, po procesih ustvarjanja ter izločanja namišljenega "drugega", po spremembi velikih ideoloških sistemov in kolektivne kriminalizacije.

Ključne besede: spomin, pozaba, migracije, eksodus, identiteta, nacionalizem, sobivanje, Istra

IL PESO DEL PASSATO. RICORDI DI CONVIVENZA E MIGRAZIONI
NELL'ISTRIA SLOVENA DOPO LA SECONDA GUERRA MONDIALE

SINTESI

L'articolo indaga la creazione, conservazione di memorie/oblii collettivi di vario tipo e con ciò dell'identità degli Istriani e del loro rapporto con la memoria nazionale "ufficiale" all'epoca della formazione della Jugoslavia dopo la Seconda Guerra Mondiale. L'oggetto della ricerca sono le memorie di nazionalità differenti sulla convivenza e l'esodo della maggioranza della popolazione italoфона dell'Istria ed il trasferimento di massa di persone dalla Slovenia e dalla allora Jugoslavia. Con questa ricerca si cerca di comprendere processi molto ampi che si svolgono dopo il crollo di imperi multinazionali, etnificazione di società multiculturali, sviluppo dei nazionalismi ed omogeneizzazione degli stati nazionali, dopo i processi di formazione e separazione dell'"altro" immaginato, dopo la trasformazione di grandi sistemi ideologici e criminalizzazioni collettive.

Parole chiave: memoria, oblio, migrazioni, esodo, identità, nazionalismo, convivenza, Istria

UVOD

Članek predstavlja prva spoznanja raziskav etnološkega podoktorskega raziskovalnega projekta *Breme preteklosti. Sobivanje prebivalstva na Obali v luči formiranja povojne Jugoslavije*. Namen raziskave je preučiti ustvarjanja, ohranjanja in izkrivljanja raznovrstnih kolektivnih spominov/pozab in s tem identitete ter njihovo razmerje do “uradnega”¹ nacionalnega spomina, ki se vzpostavljajo v povojni Istri po velikih političnih in ideoloških prelomnicah. S tem bo raziskava poskušala razumeti družbene procese, ki nastajajo ob ustvarjanjih novih etnično-nacionalnih identitet in z njimi povezanih kolektivnih spominov ali pozab.

Večina Istre, predvsem njena mesta, se je izpraznila z množičnimi migracijami, ki so se začele po drugi svetovni vojni, še posebno z odhodom večinoma italijansko govorečih prebivalcev. V izpraznjene kraje so se naselili ljudje iz različnih delov Jugoslavije, zato so se vzpostavila nova razmerja med prišleki in staroselci. Glavni predmet raziskave so spomini današnjih prebivalcev konfliktnega prostora: italijansko govorečih Istranov, ki so ostali (sami sebe imenujejo v it. *rimasti*), slovensko govorečih staroselskih Istranov in priseljencev iz Slovenije ter nekdanje Jugoslavije. Prispevek preusmerja pozornosti od tistih, ki so odšli (Ballinger, 2003), na tiste, ki so v nenadno izpraznjenem prostoru ostali, in na tiste, ki so v ta prostor na novo prišli. Ti se spopadajo z novimi družbenimi razmerji, ideološkimi sistemi in kolektivnimi spomini/pozabami, z diskurzi avtohtonosti, z novimi “tujci”, ostajajo pa materialne in spominske sledi stare multikulturene družbe, ki jih novo družbeno okolje kljub težnji ne more izbrisati.

Terenska raziskava temelji na etnoloških metodah intervjuja in na metodi opazovanja z udeležbo. Intervjuji so nestrukturirani, v njih puščam sogovornikom, da svobodno pripoveduje o svoji življenjski zgodbi in videnju razmer na Obali po drugi svetovni vojni. Na ta način je pripovedovalec sam izpostavil, kar se mu je zdelo pomembno, hkrati pa sem ga z vprašanji tudi usmerjala. Doslej je bilo opravljenih okrog dvajset intervjujev. Uporabljene so tudi objave življenjskih zgodb prebivalcev mest v slovenski Istri (Menih, 2011; Pahor, 2011, 2007; Il Trillo) in leposlovna dela istrskih pisateljev, ki pričajo o življenju v Istri, sobivanju, povojnih migracijah itd. (Rakovac, 1983; Milani Kruljac, 2011; Juri, 2010; Tomizza, 1989; Ugussi, 1991 itd.). Pri raziskavi se trudim doseči čim večjo večglasnost s tem, da poskušam zaobjeti vse etnične oziroma nacionalne skupine. V tej fazi raziskave je sicer opazna manjša zastopanost Italijanov, ki so ostali v Istri, ter priseljencev, kar gre pripisati moji poziciji raziskovalke, ki izhajam iz slovenskega družbenega okolja izven obravnavanega območja.

1 “Uradni spomin” oziroma *dominant narrative* definira Barbara Misztal kot spomin političnih elit, s katerim te oblikujejo željeno podobo preteklosti (Misztal, 2003, 160, po Širok, 2010, 348). Podoben je izraz “javni spomin” oziroma *public memory*, s katerim Sirkka Ahonen, raziskovalka spominov pokonfliktnih družb, označuje politično kanonizirano zgodbo o preteklosti, uradno zgodovino, pri čimer poudarja neakademsko naravo prezentacij preteklosti (Ahonen, 2012, 23).

NACIONALISTIČNI PROJEKTI V ISTRI IN V DRUGIH KONFLIKTNIH OBMOČJIH

Istra je bila vedno obmejno območje s pogostim spreminjanjem političnih mej. Z vzponom nacionalizma v 19. stoletju so se v Istri družbeno-jezikovne-razredne razlike vse bolj oblikovale v etnično-nacionalne identifikacije. Vladavino habsburške monarhije je po prvi svetovni vojni nasledila Kraljevina Italija s fašistično ideologijo, po drugi svetovni vojni je del Istre postalo sporno ozemlje med italijanskimi in jugoslovanskimi zahtevami. Del današnje slovenske Istre, ki je predmet raziskave, je začasno prešel pod jugoslovansko vojaško upravo pod Cono B Svobodnega tržaškega ozemlja (začasna samostojna politično-državna tvorba, 1947–54), leta 1954 pa je bil priključen Jugoslaviji (več glej Gombač, 1997; Pirjevec, 2006, Škorjanec, 2007; Cunja, 2004 itd.).²

Sogovornik v nadaljevanju primerja istrsko zgodovinsko situacijo s podobnimi primeri po Evropi, ko se po nacionalnih konfliktih na multietničnem ozemlju vzpostavi konfliktna cona med različnimi nacionalnimi zahtevami. Navaja primer Reške države po razpadu Habsburške monarhije (1918–24), sporno ozemlje med zahtevami Kraljevine Jugoslavije in Italije, svobodno mesto Gdansk/Danzig po prvi svetovni vojni med nemškimi in poljskimi zahtevami in nevtralnemu avtonomnemu ozemlju Distrikt Brčko, ki sodi hkrati pod Republiko Srbsko in Federacijo Bosne in Hercegovine po vojni med letoma 1991–95. Za omenjena konfliktna območja uporabi Filip Tunjić (2004, 395–396) metaforo “Vmesna Evropa”. Z njo označuje oblikovanje regije v “mejišče geopolitičnih interesov in območje prepletanja teritorialnih meja širših funkcionalnih teritorialnih sistemov”. Državne teritorialne meje v takih regijah so kompromisne, kompleksne in spremenljive, saj se ujemajo s spremembami geopolitičnih odnosov med velikimi silami.

Tisti, kot oni imenujejo, eksodus, on ni bil toliko proti Slovanom ali Hrvatom ali Srbom, on je bio več zaradi komunizma. /.../ Ker je bil spor, da bo se rešilo, kot se je rešilo za Reko, devet in ... Devetindvajsetega leta. In Reka je takrat bila sporna. Je bilo reško ozemlje, tako kot tržaško. Tako so ustanovili Danzig – Gdansk. Po 1. sv. vojni. Po 2. sv. vojni... Ej, zdaj po bosanski, moj Bog, so ustanovili... Vedno ustanovijo nekaj, da se lahko... To je politika, čista politika.

B: Pustijo nekaj, da je konfrontacija.

*T: Brčko. Brčko so pustili. Distrikt Brčko. To ni niti srbsko, niti hrvaško, niti muslimansko. Tako so i Danzig gor pustili, pa ni niti poljski niti nemški. Pa dobiš povod, da spet, ko je treba nekoga razglasiti, da se ne obnaša, kot je momentalno potreba do velesil, prej Anglije in Francije, potem Amerike. To je to.*³

Kljub specifičnosti posameznih zgodovinskih situacij je mogoče prepoznati določene ponavljajoče se situacije.⁴ Istrska problematika se zdi del veliko širših družbenih meha-

2 S tem je Istra postala mejno območje med Vzhodnim in Zahodnim blokom. Z razpadom Jugoslavije postane ta del Istre del nove države Slovenije in zopet mejno območje, tokrat med Italijo in Hrvaško.

3 Zaradi občutljivosti teme ne razkrivam imen sogovornikov, temveč jih na koncu navedem skupaj. Pogovori so transkribirani z izjemo nekaterih, ki so zapisani po spominu (v teh primerih je tako tudi navedeno).

4 Kot pravi Ugo Fabietti (2005: 31) v zborniku, posvečenem masovnim izseljevanjem v Evropi, poskuša antropolog iz posameznih situacij sklepati ne sicer o neki splošni zakonitosti o človeškem delovanju, temveč

nizmov in procesov, ki spremljajo vzpone nacionalizmov. Tako je razpad velikih multinacionalnih evropskih imperijev, kot so Avstro-Ogrska, otomanska Turčija, Rusija in Nemčija vodil v ustanovitev manjših multinacionalnih držav in v politike etničnega čiščenja. Novo nastale “države naslednice”, kot na primer Češko-Slovaška, Jugoslavija, Romunija, Bolgarija, Grčija, Turčija, Poljska, Litva so izgnale na tisoče pripadnikov manjšin s svojih novo pridobljenih ozemelj. Po 2. svetovni vojni so bili iz Vzhodne in Jugo-Vzhodne Evrope izgnani milijoni Nemcev na osnovi zgrešenih principov kolektivne krivde in kazni. Podobno je bilo etnično čiščenje v nedavnih konflikth v Bosni in na Kosovu (Vardy, Tooley 2003, 12). Po razpadu SSSR je na milijone ljudi ostalo izven meja matičnih držav. Po dogovoru po balkanskih vojnah leta 1923 sta Grčija in Turčija izmenjali na sto tisoče pravoslavcev z ozemlja Turčije, za muslimane z ozemlja Grčije itd (Čapo Žmegač, 2002, 47–55; Tanc, 2001). Etnične skupine, ki ostanejo zunaj meja “matične” domovine po preoblikovanju multinacionalnih držav v mononacionalne, prostovoljno ali pod pritiskom emigrirajo v matično domovino, kar prinese etnično homogenizacijo držav (Čapo Žmegač, 2002, 47–55).⁵

Po mnenju Sandija Volka (2003, 289–301) je bila tudi v Istri izvedena (eno)narodna homogenizacija obeh con STO z namenom, da bi vsaka država prevzela ozemlje, na katerem prevladuje “njeno” prebivalstvo. Na ta način se je Jugoslavija znebila Italijanov v coni B (in celi Istri), z njihovo naselitvijo je Italija poitalijančila cono A. Hkrati se je Italija znebila tudi neopredeljenega števila Slovencev (in tudi “nacionalno nezanesljivih Italijanov”), kar izpostavlja tudi eden prvih političnih jugoslovanskih funkcionarjev v coni B, Julij Beltram (1986, 192–193). V povojnem spopadu med bloki in/ali različnimi družbenimi ureditvami so begunce uporabili v funkciji branilcev protikomunističnih idej, podobno kot milijone izgnanih Nemcev iz držav vzhodnega bloka (Volk, 2003, 289–301).⁶ Italijanski zgodovinar Raoul Pupo poudarja predvsem italijansko denacionalizacijo cone B, ki z izseljevanjem Italijanov in z imigracijo Jugoslovancev izkoristi etnične spremembe v korist priključitve cone B Jugoslaviji (Pupo, 2000, 203). Nevenka Troha opaža, da so jugoslovanske oblasti sprva skušale zadrževati italijansko prebivalstvo, po letu 1948 (informbirojevski spor) pa so v izseljevanju vseh, ki so bili povezani z Italijo, italijansko komunistično partijo, cono A ali pa so nasprotovali novim oblastem, videle priložnost za

---

bolj o določenih splošnih izhodiščih, ki pomenijo ključ za razumevanje ponavljajočih se situacij v različnih družbah in kulturah.

- 5 Pri tem prihaja do ti. repatriacije (“povratka” v matično državo), pri čemer poimenovanje izhaja iz pogleda matične države, medtem ko “repatriirani” prišelci dojemajo svojo domovino kot kraj, ki so ga zapustili (Čapo Žmegač, 2002, 47–55; Tanc, 2001).
- 6 Z Marshallovim načrtom so ZDA želele obnovo vključenih držav od posledic vojne, ustvariti koalicijo, ki bo nasprotovala levičarskim gibanjem Sovjetske zveze in njenih satelitov ter odpreti trg za ameriško blago. Še posebej pomemben za zaščito “nove rase atlantskega človeka” in združitve “civiliziranega sveta” je bil Trst, v katerem je bilo potrebno ohraniti zahodno demokracijo. Prav tu sta se spopadla dva nasprotujoča si politična in tudi gospodarska sistema (Panjek, 2011, 31–32). Tržaško vprašanje je že med vojno postalo globalno politično-strateško vprašanje v odnosih med Vzhodom in Zahodom, še posebej ko je AVNOJ leta 1943 v Jajcu sprejel sklep o priključitvi tega ozemlja, na katerem je bilo zlasti v obmorskih mestih v večini italijansko prebivalstvo, na podeželju pa slovensko (okoli 500.000 Slovencev in Hrvatov), k Jugoslaviji (Rogoznica, 2011, 102).

olajšanje procesa priključitve Primorske Jugoslaviji. Po letu 1948 sta se vladi na obeh straneh meje trudili pospešiti izseljevanje prebivalstva. Zato so ovirali prehode ljudi v cono A, kar je predstavljalo problem za tiste, ki so hodili delat v Trst, oteževali so menjavo denarja, iz stanovanj so izseljevali družine, katerih člani so bili zaposleni v coni A ... V istem času so italijanske oblasti sprožile veliko propagandno akcijo za priseljevanje prebivalstva, svarile so pred nasiljem totalitarnega režima sosednje države, v Italiji obljubliale službe in stanovanja (Troha, 1997, 58–59), kar bo opaziti tudi v spominih v nadaljevanju.⁷ Jugoslovanska oblast je poskušala združevati svoje gospodarstvo od cone A in ga tesneje povezati s slovenskim in hrvaškim prostorom. Dezintegracija je bila še toliko večja po priključitvi cone B Jugoslaviji zaradi množične izselitve in nadaljnjih migracij prebivalstva iz cone B, s čimer so se pretrgale tudi socialne vezi (Panjek, 2011, 50–51; glej tudi Rogoznica, 2011, 253–310). Povojnemu dogajanju na Primorskem, v STO in v Trstu je bilo posvečenih veliko zgodovinskih raziskav, vendar jih ta raziskava zaradi drugačne, etnološke, usmeritve omenja le na kratko kot okvir za razumevanje pogledov in odnosov današnjih prebivalcev Istre.

O PARALELNIH NACIONALNIH KOLEKTIVNIH SPOMINIH IN O PREOBRATU V OBČUTKIH SUPERIORNOSTI

Že pri zgornjem sogovorniku je mogoče iz izjave, da “... oni imenujejo eksodus ...”, prepoznati težnjo po vzpostavitvi kritične distance do italijanskih opredelitev medvojnih in povojnih migracij kot eksodusa, ki nosi prizvok prisilnih migracij. Tako pojmovanje ustreza tipičnemu slovenskemu stališču. Italijanska in slovenska stran sta dolgo zagovarjali vsaka svojo paralelno zgodovino ter vzroke za migracije in s tem tudi različno število migrantov⁸ ter poimenovanja (Verginella, 1997, 2000; Ballinger, 2003, 42–45).⁹ Medtem ko migranti sami sebe imenujejo *ezuli*, kar pomeni begunca, izgnanca (Ballinger, 2003), slovenski zgodovinarji temu nasprotujejo z argumentom, da je tok migracij pomešal tako prisilne kot prostovoljne migrante, tako italijanske kot slovenske in hrvaške ter da medvojne in povojne migracije iz Istre v Italijo (prek novoustanovljene meje) bolj ustrezajo

7 Ko so se na obeh straneh meje zavedli, da tako množičnemu izseljevanju ne bodo kos, kar lahko pripelje do gospodarskih ter političnih problemov, je bilo že prepozno. V slovenskih obalnih mestih, kjer je bilo pred drugo svetovno vojno okoli 90 odstotkov prebivalstva italijanske narodnosti, jih je v Kopru leta 1957 živelo le še 7,7 odstotka, v Izoli 8,15 odstotka in v Piranu 15,7 odstotka (Troha, 1997, 58–59). Več o vidnih vzrokih izseljevanja v nadaljevanju.

8 Po slovenskem štetju je v času od 1945 do januarja 1956 cono B zapustilo okoli 40.000 ljudi, slovenski del cone B 27.810 ljudi (Cunja, 2004, 89; Volk, 2003, 51). Italijanska zgodovinarica Gloria Nemeč (2003, 47) meni, da 40.000 ljudi predstavlja 2/3 prebivalstva. Italijanska štetja o migrantih iz Istre govorijo o veliko višjih številkah, ki se gibljejo med 200.000 in (pretiranih) 350.000 (glej Ballinger, 2003, 274).

9 Večina dosedanjih zgodovinskih raziskav severnojadranskega mejnega območja je bilo etnocentrično naravnanih (Verginella, 2010). V zadnjem času presegajo etnocentrično zgodovino bolj pluralne raziskave tipa *histoire croisée*, pri katerih je zaradi zavedanja o odsotnosti nevtralne pozicije potrebno natančno opredeliti raziskovalno gledišče (Verginella, 2010, 212). Kot bo vidno iz nadaljevanja, je nevtralen pristop raziskovalca praktično nemogoč že zaradi poimenovanja povojnih migracij in migrantov, saj obstajajo le italijanski ali slovensko-hrvaški pojmi. Kot etnologinja ne bom politično korektna, temveč korektna do ljudi, s tem da bom uporabljala tiste izraze, s katerimi sogovorniki označujejo dogodke in ljudi, povezane z njimi.

kriteriju regionalnega izseljevanja kot pa mednarodni migraciji (Gombač, 2005). Zato so migranti imenovani *optanti*, saj so imeli možnost odločitve za legalni odhod v Italijo (optiranje), ki so jo dobili s Pariško mirovno pogodbo (leta 1947) (Volk, 2003, 47–50).

Vzajemno zanikanje zgodovine in s tem spominov druge skupine sovпада z mislijo Jöela Candau o tem, da se kolektivni spomin (etnični ali religiozni) tako kot identiteta konstruira v nasprotovanju z drugimi spomini ali pa, da jih asimilira. Tak je primer židovskega spomina, ki se je osnoval predvsem na holokavstu, s čimer se je zoperstavil zanikanju holokavsta in antisemitizmu. Pogosto se etnični ali religiozni spomin osredotoči na trpljenje in s tem se izpostavi tudi občutek pripadnosti (Candau, 2005, 116). Tako vsaka od prizadetih skupnosti zahteva zase edinstveno priznanje statusa žrtve, zgodovinskih krivic in edine zgodovinske resnice. Nasprotni nacionalni kolektivni spomin negira tragične dogodke, jih reinterpretira in cenzurira, sklicujoč se ravno tako na pojem žrtve. Italijanski migranti svojo vlogo edinstvene žrtve razlagajo kot posledico genocida “barbarskih” Slovanov in komunističnega sistema nad Italijani. Druga stran, Slovenci in Hrvati, pa nasprotno poudarja svoj status žrtve v italijanskem imperializmu in fašističnem nasilju (Ballinger, 2003, 129–167). Temu ustrezno ima vsaka stran svoje *lieux de mémoire*, grobnice neznanemu vojaku (Anderson, 1998), italijanski migranti in politika v *fojbah* (glej *Storia e Memoria* 2004; Pirjevec, 2009), slovenska manjšina v Italiji in slovenska politika v Rižarni - italijanskem koncentracijskem taborišču za uporne Jugoslovane (Ballinger, 2003, 129–167) ter v spomeniku bazoviških junakov (Klabjan, 2012, 678). Michel Wieworka opozarja na pomen pojma žrtve, ki daje smisel spominjanju. Kot pravi, se spomin na tragedije vzpostavlja hkrati z afirmativnim spominom skupine, ki se konstruira in vzdržuje prek stalnega spominjanja in priznavanja trpljenja (Wieworka, 2005, 89, Candau, 2005, 82).

Tudi Italijani, ki so ostali v Istri, se počutijo žrtve, in sicer prevelikega zaupanja v socialistični sistem in v jugoslovanske obljube. Pri tem poudarjajo svoj antifašistični odpor. Zaradi spremenjenih okoliščin postanejo “tujci”, le da v nasprotju s prišleki, v “lastnem domu” (Ballinger, 2003, 207–244). Razočaranje nad sistemom, poudarjanje odporniškega gibanja, občutek ogroženosti in tujosti je razviden v sledečih dveh pripovedih pripadnic italijanske manjšine.

Moj oče (Italijan) je bil kot učitelj kaznovan od fašistov, ker ni hotel nositi fašistične uniforme. Potem pa je bil v Jugoslaviji v zaporu, ker je bil Italijan (zapis po spominu).

./.../ Veš, jaz sem govorila dobro jezik, ampak takrat po vojni nam niso dovolili, smo morali govoriti samo slovensko. /.../ Učitelji so nas indoktrinirali. Ko sem imela osemnajst let, sem se skregala z vso mojo žlahto. /.../ Rekla sem jim, da so fašisti, da so šli v Italijo, ker so bili fašisti, mi pa smo ostali tukaj /.../. Okrog leta 1975 sem se počasi začela zavedati, da sem Italijanka, da imam italijansko kulturo. Moja mama je bila res Italijanka, čeprav me ni vzgojila v tem duhu. Živeli smo tukaj in pač osvojiš tisto, kar ti je najbližje. Jaz sem verjetno zapisana v kakšnem zapisniku, čeprav sem bila v ZK in sem bila komunist. /.../ Kot profesor – do leta 1985 sem učila na italijanski šoli /.../ sem čutila v naši družbi neko nezaupanje. /.../ Še vedno te imajo za tujca. Si tujec doma, tam, kjer si rojen, tam, kjer je tvoja družina gradila, delala, plačevala davke (Pahor, 2007, 55–56, 59–60).

Po drugi svetovni vojni je v jugoslovanskem kolektivnem spominu prevladovala percepcija Italijanov kot fašistov. Iz sledečih spominov je vidno, kako so spor občutili italijanski otroci v Istri, ki so pri otroških igrah morali prevzemati pripisano vlogo fašistov, s čimer so se konflikti odraslih jasno izrazili v otroški folklori.

Igrali smo se v različnih jezikih tega novega Babilona: v slovenščini, italijanščini, beneščini, srbohrvaščini, makedonščini, albanščini... Dejansko je bil naš vrtiček osrčje starega mesta in nekakšen povzetek nove Jugoslavije /.../. Nas, ki smo govorili italijansko, so pogosto nadlegovali mulci iz drugih četrti in ko smo se po dolgem pregovarjanju končno odločili, da se bomo skupaj igrali "vojno", kakor da tista naših očetov ne bi zadoščala, nas je doletela nehvaležna vloga hudobnežev, torej fašistov (Juri, 2010, 164–165).

Boj z nacionalnim sovražnikom Italijanom – fašistom je mogoče razložiti s teoretičnimi pogledi Benedicta Andersona, da se etnične in nacionalne identitete definirajo v odnosu z drugimi – nečlani skupnosti. Tipični nacionalni mit obsega boleč obred prehoda, v katerem se dobri bojujejo z nasprotniki, z "drugim" ali s sovražnikom od znotraj. Ustvarja se kozmična logika, kjer igra zlo pomembno vlogo, saj opravičuje etnične sovražnosti in služi kot racionalizacija za uporabo sile (Anderson, 1998, 111–113).

Iz pripovedi, ki bodo sledile v nadaljevanju, je razvidno, da je po 2. svetovni vojni nastopil preobrat v občutkih superiornosti do "drugega". Če je veljal Italijan po vojni v jugoslovanski percepciji za fašista, mitičnega sovražnika naroda, je pred vojno, v času fašizma v italijanskih diskurzih prevladovala ideja superiornosti in diskurz civiliziranja barbarskih Slovanov. Prav pomanjkanje volje po priznanju imperialistične in fašistične tradicije je pogost očitek italijanski politiki in nekaterim zgodovinarjem (Baskar, 2010, 110–118). Iz tega razloga je mogoče razumeti, zakaj v najbolj običajnem pogovoru o med/povojnem izseljevanju velik del Slovencev izrecno poudari predhodno trpljenje pod fašizmom, kot da bi želeli s tem "upravičiti" povojne dogodke. Pravzaprav je podobno težnjo po upravičevanju mogoče zaznati pri slovenskih zgodovinarjih, ki menijo, da je potrebno istrske migracije interpretirati v kontekstu dogodkov, ki so se zgodili pred njimi: "... prvi val priseljencev iz Julijske krajine po razpadu Habsburške monarhije in drugi priseljski val po fašistični oblasti" (Verginella, 2000, 270–271). V slovenskem kolektivnem spominu so zato zelo pogosti spomini na trpljenje pod fašizmom, kot je sledeča pripoved o izgubi službe zaradi narodne (slovenske) zavednosti.

/.../ Uprava je začela odpuščat, teh njihovih delavcev. In delovodja je rekel očetu: "Piero, voi di Piran, naprav se izkaznico." Ker eni so bili vpisani za v fascio. Niso bili fašisti, to so bili za kruh! So bili Istrijani tam, zato da si obdrži službo, se je vpisal. "Pojdi tam in naredi se." /.../ In moj oče... Ni bil niti anti to in niti anti ono... Ampak... Ni bil, ni bil za Italijane... On je hodil v slovensko šolo v Luciji. /.../ Oče, ki so mu rekli, pojdi v Piran si narediti izkaznico, pejdi se vpisat v fascio. In on je nekaj zaklel: "Kaj delamo tukaj kot sužnji," pravi, "tuki se matram, pa se morem še tu...". Skratka, ni šel. Drugi dan je dobil delovno knjižico.¹⁰

10 Tudi druge raziskave potrjujejo, da je manjšina ljudi pristopila k fašistični politiki v skrbi za preživetje (Verginella, 1995, 20–21, Brumen, 2000, 143–144), kar izpostavlja oba brata, ki pa sta v nasprotju s tem skozi otroško vzgojo izkusila neupogljivost očeta pod fašističnim režimom. Tako je oče otroku, ki je dobil

Jasna Fakin Bajec ugotavlja podobno za Kras, da je ravno ogroženost slovenskih nacionalnih identifikacij pod fašizmom pomembno vplivala na razvoj in utrjevanje slovenske narodne zavesti. Sovražen odnos med Italijani in Slovenci je krepil tako slovensko kot italijansko identiteto (Fakin Bajec, 2011, 135). Iz pripovedi je razvidno, da je bilo veliko sovraštva na osnovi etničnih opredelitev tudi v Istri.

/o Pirančanih/ In jaz nisem imela problemov z njimi, jaz jih nisem sovražila. Italijan ali Slovenc, smo vsi ljudje. Ampak je bilo veliko sovraštva. "Tisti Italijane!" Ali pa Italijani: "Guarda quel sciavo!" (Pahor, 2007, 121).

Po spoznanjih Frederica Bartha (1969, 9–15) se etnična skupina ne vzpostavlja v izolaciji, temveč na družbenih mejah, na interakcijah med posamezniki različnih skupin, zato so identitete najbolj poudarjene prav na mejah. Etnična identiteta, ki je posledica samopripisa in identifikacije na podlagi vključevanja/izključevanja v odnosu do članov/nečlanov skupnosti, postane ključna v trenutkih, ko je ogrožena (Erixen, 2002, 76; Barth, 1969, 9–15).

NAVSKRIZNI POGLEDI SLOVENSКИH DOMAČINOV IN PRIŠLEKOV NA IZSELJEVANJE

Italijani, ki so ostali, so se splošno nastrojenemu odnosu proti njim lahko izognili z vključitvijo in s sodelovanjem s komunistično stranko ter z ljudskimi oblastmi, zato svoje komunistično naravnost najbrž poudarja tudi zgornja pripovedovalka. Pri tem se sicer poraja vprašanje, koliko je prokomunistična drža sploh lahko razbila trdno vcepljene jugoslovanske nacionalne mite. Prav sodelovanje z odporniškimi gibanjem domačih Italijanov v Izoli izpostavlja slovenski domačin. Znano je, da je bilo v nekaterih obalnih mestih, kot je recimo Reka, močno delavsko gibanje po večini italijanske jezikovne pripadnosti, ki so v imenu internacionalizma favorizirali priključitev območja socialistični Jugoslaviji (Pupo, 2000, 190).

Izola je bila proletarska. /.../ So bili delavci. V glavnem... V fabriki, tam, kjer sem jaz bil vajenec, so bili delavci, so bili socialisti /op. italijansko govoreči/. Niste dobili ENGA, da bi bil... /op. fašist/ Ker nobeden jih ni silil v to. In nas mularijo, ki smo bili, petnajst, šestnajst letniki, smo bili v njihovih šapah, ne. In so nas organizirali. Boste šli zvečer, ponoči, po teh ulicah, boste napisali to, boste napisali ono, morte fašizmu, in tako naprej. Na primer, je ena ulica via Benito Mussolini. Je bilo ime ulice. In mi smo napisali spodaj, magari, subito domani! Magari takoj jutri! Via, se pravi, proč! (sogovornik je pred nevarnostjo razkritja protifašistične propagande v organizaciji izolskih protifašistov zbežal v partizane).¹¹

---

edino novo obleko v času šolanja, zažgal, ker je bila fašistična. /...o befani/ Ja, to obdarja otroke. Je rekel /op. učitelj/: "Kaj želiš? Eno majico ali pa obleko od figlio della lupa?" To je obleka za mlajše dečke, ampak kaj je bilo. So bile dokolenke, so bile hlače, je bila srajca in je bila kapa. In jaz nisem imel nič, "sinjor maestro," sem rekel, "želim figlio della lupa." Ker sem vedel, da bom oblečen. In res sem to dobil, sem prinesel domov, moj oče je to vzel in je vrgel v štedilnik. Je rekel: "Ti ne boš fašist!" Sem bil otrok! Jaz sem želel bit oblečen! Nisem še kapiral tega, ker on je bil bolešno proti fašizmu... Tako je ne...

11 Luisa Passerini (2008, 30) analizira podobne odpre proti totalitarni govorici fašističnega sistema v Italiji v obliki parodije, iger s fašističnimi slogani.

Zdi se, da se domačini, ki so izkusili multikulturno družbo pred vojno, zoperstavljajo prevladujočemu nacionalnemu mitu, sovražnemu do Italijanov, z alternativnim diskurzom. Isti sogovornik iz Pirana ponovno izpostavlja vlogo tistih Italijanov, ki so sodelovali s komunistično ljudsko oblastjo, saj mu je prav ta prepovedala kupiti hišo od optanta z namenom, da se ohrani pozitivna podoba o nekompromitiranosti jugoslovanske oblasti pri izseljevanju Italijanov.

In mi je pustil hišo /op. italijanski mornar iz Pirana, ki se je izselil, ker je bil zaposlen v tržaškem Lyoydu, kjer naj bi imel pravico do pokojnine/. /.../ Pustil hišo... "Jaz grem," je rekel, "ti ostani tukaj, kupi to mojo hišo." Sem rekel: "Ma jaz sem državni uslužbenec, s čim bom kupil... Jaz imam majhno plačo." "Ne skrbi za to," je rekel, "ko bom prišel dol, bom rabil za... Eno fešto, mal naenkrat boš..." Sem delal na občini in sem bil prijatelj z županom, ki je stanoval v tej hiši tu, tu zgoraj je stanoval, je bil Italijan, Furlan je bil. Sem rekel: "Poslušaj, moj lastnik hiše gre proč, mi je rekel, me je povabil, da naj gremo na sodišče, da mi bo prepisal hišo, bom jaz počasi mu odplačeval." "Kaj!?!?" je rekel, "ne, vidiš," je rekel, "mi ne smemo od Italijanov, ki grejo proč, kupovati, mi komunisti ne smemo!" Jaz sem bil član partije, ne. "Ne smemo mi komunisti kupovati od njih! Ker bodo rekli, da smo jih poslali proč al pa da jim jemljemo hiše! Ne smemo mi! Sej boš imel stanovanje, ko boš hotel..." /.../ Skratka, me je prepričal, da nej pustim, ne. No in, jaz seveda, ker sem bil član partije, sem ubogal... Ampak so prišli potem z notranjosti dol, so vse pokupili! Tudi tisto mojo.

Na koncu pripovedi domačina se nakazuje odpor proti prišlekom iz slovenske notranjosti, češ da naj bi ti imeli ekonomske prednosti pred domačini. Enak odpor do prišlekov je razviden tudi iz govora njegovega brata (v ločenem intervjuju), saj naj bi jugoslovanske oblasti dopuščale izseljevanje Italijanov prav zaradi želje po prisvojitvi Istre.

V enem letu je bila ta... 53, 54. To je bila taka fluktuacija! Taka menjava! Ulice! To vam lahko pove tudi brat. Ulice prazne! Ni bilo nobenega! To so bili kamioni! Podnevi, ponoči, to se je samo šibalo! /.../ Vse je šlo, kar je bilo italijanskega. Groozoovita! Grozovita menjava! /.../ Prvo je, spet bom malo bolj levičarski politik, ampak bom povedal resnico. Veliko vlogo je igrala cerkev. Cerkev. "Tu so Titini," ne vem, če ste slišala za ta nadimek, "Titini. So nevarni, so to, so ono, pejte v Italijo, vam bo dala vse. Vi niste za tu, pejte tam, kamor spadate." In to je bila ena taka velika velika propaganda in eni in eni so šli potem kot naivneži, kar jim je bilo potem izredno izredno žal! Da so šli. Ampak so šli! In so pustili vse! So pustili hiše, so pustili kompletno vse in so šli! Kam so šli? V barake!!! V barake!!! Jaz sem bil v teh! To je bila žalost jih videt! Pogradi eden na drugem, stisnjeni noter, eno stranišče za petdeset ljudi! /.../ Sem imel priložnost videt, kam so tej bogi ljudje šli. Eni pa so šli iz principa, iz prepričanja, iz žlehtnobe do nas in tako dalje. Vendar je bila velika večina, ki so šli naivno. Poleg tega moram reči, da je bila tudi naša propaganda slaba. /.../ Torej, "Hočejo it, naj grejo! Naj grejo! Naj grejo!" Zakaj? Zato ker iz vseh krajev Slovenije komaj čakajo, da se preselijo. In v par letih je bila ta fluktuacija tako velika, da se je...¹²

12 Medtem ko raziskovalci delijo dvanajstletno izseljevanje na več faz (na primer Volk, 2003, 293–28; Pupo, 2000; Ballinger, 2003, 77), je pri sogovornikih mogoče zaznati predvsem ločitev ezulov na fašistično kom-

Zgodovinarji, predvsem zagovorniki ustne zgodovine, opozarjajo, da so spomini kontradiktorni, spremenljivi, razdrobljeni, prilagodljivi, kontaminirani z zunanjimi vsebinami ter tujim spominjanjem, pod vplivom čustev, socialnega in kulturnega konteksta, pričakovanj izpraševalca, pričakovanj skupnosti, v kateri je sogovornik živel in živi, so preplet individualnega spominjanja in kolektivne memorije itd. (Verginella, 2012, 113–117). S tega vidika Luisa Passerini definira spomin kot “odnos med sedanostjo in preteklostjo, med molkom in besedo, med posameznikom in kolektivnostjo, /torej kot/ naracija, ki jo strukturirajo individualne in kolektivne oblike pozabe (Passerini, 2008, 224–225). V zgornjem spominu je dobro viden preplet kolektivnega spomina - kolektivnega (*levičarskega*, kot pravi) videnja izseljevanja kot posledico fašističnih prepričanj, italijanske antikomunistične propagande ter naivnosti migrantov - ter individualnega razumevanja namerne pasivnosti jugoslovanske politike zaradi drugih ciljev. Tudi pogovori z drugimi domačimi Istrani razkrivajo, da le ti za med/povojno izseljevanje krivijo ljudi oziroma politiko “od zunaj” s ciljem teritorialne prilastitve Istre in ne domačine.

Bilo je sovraštvo. Če je govoril italijansko, je bil fašist. Kriva je Ljubljana in Zagreb!!!! Za izselitev! Politiki krivi. Da bi naselili nove. Istrijane niso imeli /niso šacali, niso spoštovali/. Prej pa je bilo podobno pod Italijo (zapis po spominu na pogovor)

Tudi v tem primeru se spomin naslanja na koncept žrtve, saj se slovenski Istrani počutijo žrtve tako jugoslovanskega sistema kot prejšnjega sistema pod Italijo. Pa vendar je pri spominu na medsebojno sovraštvo in na vzroke konfliktov “od zunaj” mogoče govoriti o alternativnih spomilih, ki se odmikajo od nacionalno vzpostavljenega. Mnjenja, da so družbeni konflikti spodbujeni “od zunaj”, razkrivajo tudi sorodne raziskave. Ravno tako italijansko govoreči Istrani vidijo krivce za fašizem in komunizem od zunaj (Ballinger, 2003, 207–244). Jasna Čapo Žmegač (2002, 117–130) pri študiju ti. “repatriacije” sremških Hrvatov (v okviru izmenjave srbskega ter hrvaškega prebivalstva) po jugoslovanski vojni iz 90-ih ugotavlja, da le ti za konflikte krivijo nedavno prebegle Srbe iz Hrvaške. V raziskavi o ti. izmenjavi prebivalstva med Grčijo in Turčijo leta 1923 po balkanskih vojnah, v kateri je Turčija sprejela 380.000 muslimanov iz Grčije, Grčija pa 1.1 milijona kristjanov iz Turčije, je Barbaros Tanc (2001) pokazal, da priseljenci tako ene kot druge strani ohranjajo spomin na harmonično sobivanje z “drugim” pred konflikti, ki naj bi jih spodbudili zunanji akterji. Tudi priseljenec iz notranjosti Hrvaške, ki je najbrž blizu pogledu domačinov zaradi poroke z domačinko iz hrvaškega dela Istre, omenja, da so pritiske na istrske Italijane izvajali priseljenci, Slovenci iz notranjosti.

I: Največ so šli uni, ki so se, ki so že imeli od prej nekoga tam. In oni, ki so res bili zagriženi Italijani, bali so se! Neki so se tudi bali. Rečem lahko ta primer: Moja sosedka, ona je bila Italijanka! Njej so vsako noč tolkli po oknih. /občutek napetosti, tišina/

K: A, ja?

I: Znate, kdo je tolkel? Domači, domači... Odnosno doprisedljeni Slovenci!

K: Ma je bila politično kompromitirana, kot bi človek rekel, ali je bila samo Italijanka?

I: /odkimava v tišini/ Bilo je tega! Je! Tega je bilo! To moram reči. Ja znam primere.

---

promitirane ljudi s superiornimi občutki do slovansko govorečih ter na drugi strani na “malega” človeka, torej ljudi, ki so verjeli obljubam in v Jugoslaviji niso več videli prihodnosti ne zase ne za italijansko kulturo.

/...Noče več o tem/

Luisa Passerini (2008, 252) opozarja, naj spominov ne analiziramo, ne da bi jih ume-stili v kontekst molka. Kot navaja Michel-Rolph Trouillot, “vsi molki niso enaki in tudi obravnavati jih ne moremo na enak način; vsaka zgodovinska naracija je snop molkov, re-zultat enkratnega procesa /.../ (Passerini, 2008, 252).” Pri molku moramo biti pozorni na njegove meje, kontekst in reference: glede na koga in na kaj je to molk (Passerini, 2008, 252–253)? Zgornji pripovedovalec, ki raje obmolkne in s tem jasno nakaže pot razmišlja-nja, postavi molki v odnos do nacionalnega kolektivnega spomina, po katerem, kot navaja v spominih jugoslovanski politik Julij Beltram, “v Istri ni bilo ne terorja ne zastraševanj, protiitalijanskih izgredov (Beltram, 1986, 191).”¹³ Vendar zaprisežen slovenski domačin iz Istre burno reagira na moja pričevanja o pritiskih na Italijane: “... *in je prav, da so tiste nagnali /op. italijanske učitelje, ki niso hoteli učiti slovenščine/, da so nas pošiljali po ulicah razbijat po vratih, da naj se skidajo, če nočejo učiti se mal slovenščine.*”

MOLK NA “DRUGI” STRANI. O PRITISKIH ZMAGOVALCEV

Drugačen tip molka je molk italijanskih Istranov, ki so ostali v Istri. Kot raziskovalki slovenskih korenin izven obravnavanega območja mi je najtežje najti pot do njih, kot da bi svojo resnico želeli deliti le med sabo. Zaenkrat sem njihove spomine ujela v obja-vah življenjskih zgodb ali v občilih italijanske skupnosti. S pomočjo razmišljanja Luise Passerini (2008, 253) bi lahko v njihovem molku prepoznali frustracijo tistih, ki so bili poraženi in utišani oziroma razočarani. Če vemo, da je spomin bojno polje (Passerini, 2008, 236), potem je jasno, da je njihov spomin utišan spomin. Po Halbwacsovi teoriji kolektivnega spomina, po kateri individualni spomini težko obstajajo izven kolektivne-ga spomina, lahko individualni spomin podpira, bogati kolektivni spomin, ko je takšen spomin cenjen, po drugi strani pa ga lahko kolektivni spomin zavrne, stigmatizira, ker ne ustreza njegovi podobi o preteklosti (Halbwachs, 1925, Candau, 2005, 76). Pri vzpostavljanju najbolj soglasnega javnega spomina prihaja do konfliktnosti spominov, ki vklju-čuje konfrontacijo različnih skupin za prevlado njihovega spomina in izbris alternativnih (Candau, 2005, 101–102). V spominih italijanskih Istranov, ki so ostali, je ravno tako mogoče zaznati, da krivijo prišleke za sovražen odnos do njih.

/o odhajanju/ V teh desetih letih se je marsikaj spremenilo. Vsaj ti ljudje, ki so priha-

13 Kljub zanikanju krivde jugoslovanskega sistema za izseljevanje velja Julij Beltram v očeh po dekretu poslanega učitelja v Koper za spodbujevalca pravičnih slovensko-italijanskih odnosov, saj naj bi proti Ita-lijanom nastrojena politika nastopila šele po njem.

K: A je bila tukaj kakšna antipropaganda? So jih ljudje tukaj poskušali zadržati ali ne?

I: Ne, mislim da ne. Janko Beltram je delal zelo za to “fratellanzo” in potem je prišla nova linija, so ga lepo premestili v Ljubljano, ... /govor, vprašanje druge ispraševalke o ljudeh, ki so gradili socializem na obali/ Kajtimir je prišel...Beltrama so v Ljubljano /op. l. 1955/... In tukaj je potem vladal Kajtimir in to je bila čistka. /.../ Nasprotniki... /op. “fratelanze”/ Oni so imeli to ostro linijo, da se to pač razreši, ta teritorialna, da se reši Italijanov čim bolj, ne. Mislim, da so oni pač kolikor se je dalo pospeševali, da so ljudje šli.

Ravnanje jugoslovanskih oblasti do Italijanov se je namreč skozi čas spreminjal, vendar vprašanje še ni raziskano (Volk, 2003, 42).

jali od drugod, so bili nastrojeni proti Italijanom, proti italijanski kulturi, in se Italijani niso počutili več doma. /.../ Moja mama je bila prava Italijanka. /.../ je večkrat prihajal en gospod /.../ in je kričal po ulici pod oknom: “Prekleti Italijani, pojdite stran!” /.../ Nisem razumela, zakaj so nas preganjali. Moja mama je bila doma /.../ Moj oče pa ni med vojno ne pred vojno nikomur naredil nič slabega. Ampak smo imeli ta bič; v bistvu smo bili nesprejeti, ker smo bili Italijani (Pahor, 2007, 55–56).

Ker zmagovalni spomin ne prizna spomina “drugega”, se tudi ta zapira sam vase. V objavah življenjskih zgodb Italijanov iz Istre je mogoče prepoznati trpljenje pod vojnimi “zmagovalci” in frustracijo molka pred “drugimi”. Na ta način se “drugemu” oziroma “drugi skupini”, Slovencem, postavi jasno družbeno mejo na temelju vzajemnega izključevanja kolektivnih spominov, na katerih sloni konstrukcija kolektivne identitete.

/.../ Moji starši so takrat, ko je večina optirala za Italijo, rekli: mi smo se tu rodili in bomo poskušali ostati. /.../ So se pa dogajale razne stvari, o katerih še danes ne govorim rada. Še vedno hranim pismo moje uboge obupane mame, ki je bila leta 1970 v piranski bolnišnici. Je pisala, kako je hudo, ker nič ne razume – ne zdravnice, ne bolničark. In še huje: da jo žalijo in se derejo nanjo, ker ne razume slovensko. A ona res ni znala slovensko: v šoli so se učili italijansko in nemško, takrat je bilo to normalno. Se je kasneje naučila le nekaj najbolj uporabnih slovenskih besed: jajce, mleko, kruh... /.../ Mi otroci smo se naučili nekaj slovenščine (Menih, 2011, 89).

Prav jezik je bil eden pglavitnih vzrokov za spore med italijanskimi Istrani in prvimi priseljenci, saj se slednji niso hoteli prilagoditi (nekdaj) večinskemu jeziku v mestih in so zahtevali komunikacijo v jeziku “zmagovalcev” (Gombač, 2005). Po pričevanjih sodeč je ostal kot predmet spora in pritiskov še dosti kasneje, vsaj še nekaj let pred podpisom Osimskih sporazumov, v katerih se je Jugoslavija zavezala k varstvu italijanske manjšine (Kavrečič, 2008, 222). Istrski Italijani so se naučili slovensko šele s prihodom Jugoslavije, kot pove sogovornik, *do šestinpetdesetega leta nisem znal nič govorit... Hrvaško ali slovensko /op. do odhoda v vojsko/. Asimilacijo Italijanov prepoznavajo tudi slovenski Istrijani, saj /.../ stari Koprčani so umrli. So umrli. In zdaj, kakšni sinovi, ki so, so se poslovenili! So se poslovenili! Zdaj ne poznate, vsak govori perfektno slovensko. Ne morete reči zdaj, so Italijani. On se še vedno čuti Italijan, normalno, kar je tudi prav, samo boste težko ločila.*

Slovenskemu nacionalnemu spominu so všečne take vrste individualnih spominov, ki nakazujejo brezglavo sledenje množičnemu izseljevanju. */.../ so hodili vsi, sem hotela it tudi jaz, ne. Mlada sem bila. Potem mama ni hotela it. Sem rekla, zdaj grem sama proč, mama lahko umre, nima nobenega tukaj... Mah! Sem rekla, ostanem.* Prav tako so dobrodošli spomini tistih italijansko govorečih domačinov, ki poudarjajo kontinuirano brezskrbno življenje pod jugoslovansko upravo, kot je sledeča pripoved. *Moj oče ni hotel stran. /.../ In so nas res vedno spoštovali. Nikoli nam ni nihče nič rekel (Pahor, 2011, 59).* Pozitivno nacionalno samopodobo potrjujejo spomini ezulov na vrnitev v Istro, kot je primer izseljenega Koprčana, ki se je po enem tednu vrnil iz Italije in naučil nevesče kmete iz Bertokov lokalne ribiške tradicije (Menih, 2011, 131–137). Kar nekaj domačinov, tako slovenskih kot italijanskih, je poudarilo obžalovanje, nepremišljenost odločitve za odhod, češ */.../ toliko od njih se jočejo, ker so šli stran. /.../ So se pogovarjali mož in žena in še ena ženska zraven: “Ti, ki so ostali tukaj, so gospodje”.*

Kontroverznost spominjanja v odnosu do trenutnega družbenega konteksta in spraševalca je lepo razvidna iz govora italijanskega Istrana, ki je sprva poudaril, *sem ostal doma, nobeden me ni gnjavu*. Šele kasneje je spregovoril o “tabu” temi pritiskov na italijanske Istrane, ko je v mojem spraševanju prepoznal dobronamernost in šele po tem, ko je njegova žena (slovenskega porekla) pretrgala njegov molk.

/o izseljevanju/ I: *Zato, ker je prišla Jugoslavija noter, ne. Niso hoteli živeti pod Jugoslavijo. /.../*

I2: *Enkrat je bilo strašno proti Italijanom. /.../*

I: *Šole smo imeli mi...vse italijansko...*

K: *Kaj pa je bilo to proti Italijanom, ki ste rekla?*

I2: *Ma to so ti, ki so prišli, Slovenci, eno drugo, komunisti bolj, komunisti so bili proti.*

I: *Komunizem je bil proti, so tudi tolki jih... /... o drugih temah /*

I: *So prihajali iz Hrvaške, iz Slavonije, iz Bosne, Srbije tudi. Saj so bili samo oni po pisarnah, oni bili na čelu, oni so vodili, ne. In tako, danes, jutri... Naši so, oni so porivali naše proč. Si bil “costretto de andar!”. Prisiljen si bil.*

I2: *Sem jaz bila tam na ulici, ko je ena bila tukaj iz Nove vasi, domačinka. In tukaj so stanovali Italijani, dva starejša. Ona je rekla sosedu, da naj očisti zeleno, ki raste po obzidju, da bodo popravili okno. Sem bila jaz in še ena druga in tista reče: “Prekleta Italijanka, hodi v Italijo!”. “Ej! Sem rekla. Ona je na njenem. Kaj in ti, kje si? Ona bo šla stran in ti boš šla na njeno stanovati,” sem rekla. “A ma nisem rekla zate...”. “Jaz nisem Italijanka, je mož Italijan, jaz pa ne, samo take stvari pa se ne govori!”*

K: *Ja, je bilo tako vzdušje torej?*

I2: *Ja, še mlada ženska. Sem rekla, da se tako ne govori. Če bi jaz bila proti Italijanom, ne bi Italijana vzela. Jaz sem bila ... /op. nerazumljivo/ poročena /op. z Italijanom/, da kaj sem dala otrokom italijansko ime /op. so ji očitali/.*

K: *Ne, res?*

I2: *Da zakaj jih dajem v italijansko šolo. To so naše stvari, sem rekla in jaz hočem, da se naučim tudi jaz italijansko, čeprav nisem Italijanka. “Ne, ker nisi Italijanka, ne bi smela dati v italijansko šolo.” Kdo se je pustil, ma se ni pustil vsak...*

Večina zgodovinarjev nekdanje Jugoslavije je le potrjevala stare interpretacije o množičnem med/povojnem izseljevanju kot posledici italijanskih antikomunističnih in antislovenskih občutkov in ne kot posledico jugoslovanske nacionalistične politične kampanje (Verginella, 1997). Raziskovalci in ezuli kot vzrok izselitve navajajo ustrahovanja, izgubo služb, negativno jugoslovansko percepcijo Italijanov, italijansko državno propagando o boljšem življenju v Italiji, ekonomsko situacijo, spremembo večinskega jezika, socialistične prisilne ukrepe proti bogatejšemu delu prebivalstva (konfiskacija privatne lastnine, ustanovitev socialističnih zadrug, prepoved verskih praznovanj itd.) (Ballinger, 2003, 168–203; Gombač, 2005; Fakin, Jerman, 2004, 119–122; Kralj, Renner, 2010; Volk, 2003, 35–42), ti. “epuracijske komisije” in sodne postopke proti podpornikom fašističnega režima (Pletikosić, 2002) itd. Slovenski raziskovalci poudarjajo, da so zaradi večine izmed navedenih razlogov trpeli tudi slovenski Istrani, ko so doživljali vzpostavljanje komunističnega sistema (Rožac Darovec, 2012, 694–700). Po mnenju italijanskega zgodovinarja Raula Puppa spremlja izseljevanje Italijanov vtis prostovoljnosti zaradi odsotnosti

uradne politike jugoslovanske oblasti do tega vprašanja. Namen jugoslovanske oblasti naj bi bil narediti Italijanom življenje neznosno, s čimer bi se spodbudilo njihov odhod (Pupo, 2000, 188–189). Tovrstni “tihi” napadi na vsakdanost Italijanov, o čemer pričajo nekatere pripovedi, so nekaterim povzročili stanje, da “*si bil “costretto de andar*”¹⁴,” kot pove sogovornik. Podobno navaja Cathie Carmichael (2002, 109–114), da naj bi 100 000 Nemcev po drugi svetovni vojni “samovoljno” zapustilo Vojvodino, saj njihova usoda ni bila vezana na zmagovite osvobodilce. Raziskave spominov Nemcev, ki so ostali, je pokazala, da je jugoslovanski režim z njimi ravnal grobo in jih obdolževal sodelovanja z okupatorjem.

Naracija o pritiskih, izvajanih na italijansko govoreče domačine, navadno naleti na veliko razburjenje, saj se ne ujema s slovensko samopodobo žrtve pod fašističnem nasiljem. Pozabljanje je integralno procesu spominjanja, s čimer se spomin osvobaja najbolj mučnih sledov svoje preteklosti, jih zanika in s tem konstruira pozitivno podobo o samem sebi. Pozaba namreč ni pomanjkanje spomina. “Pozaba je cenzura, lahko je pa tudi adut, ki omogoča osebi ali skupini konstrukcijo ali obnovitev podobe o samem sebi, ki je v celoti zadovoljujoča” (Candau, 2005, 94). Francoska družba je na primer za desetletja pozabila, da njihova vloga v času nemške okupacije ni bila vedno dostojanstvena in častna, vse dokler niso bile razkrite šokantne resnice o francoski kolaboraciji (več glej Candau, 2005, 89–97; Halbwegs, 2001). Po Paulu Ricoerju (2000) mora družba prerasti čas delovanja spomina kot nekakšnega žalovanja, da bi dosegla “samo spomin”, *juste m emoire*, pravo mero pozabe in sprave z “drugim” ter s samim sabo.

DRUG MIMO DRUGEGA. DRUŽBENE MEJE MED SKUPINAMI

Pokazala sem že, da domačini krivijo za izseljevanje prišleke oziroma politiko “od zunaj”. V nasprotju s pogledom domačinov nanje so se prišleki iz ostale Slovenije počutili na obali “na svoji zemlji”. Ta občutek “domačnosti” je poudarjal slovensko-jugoslovanski nacionalni spomin, po katerem so Italijani na slovenskem ozemlju tujci, kar je razvidno iz pojasnila priseljenke iz Ljubljane, da v 50-ih letih *so bili še domačini, ampak so se veliko izseljevali nazaj v Italijo od tukaj*. Percepcija Italijanov kot tujcev na slovenskem ozemlju ustreza nacionalistični ideologiji, po kateri naj bi kulturne meje ustrezale političnim mejam, torej država naj bi vsebovala le ljudi “istega” tipa (Gellner, 1983). Vedoč, da je sodobna folklorna sredstvo psihološke projekcije negativnih čustev in strahov (Dundes, 1980, 33), je mogoče v vicu slovenskih Istrijanov mogoče prepoznati, da prišleki niso sprejemali Italijane v Istri, vendar hkrati tudi slovenski Istrijani prišlekov niso imeli za “svoje”.¹⁵

Na Čevljarski v Koprju sta se dve Štajerki pogovarjali in sta slišali dve stari ženici, ki sta se pogovarjali po italijansko. In Štajerki sta rekli: “Še imamo tujcev tuki.” One, ki so bile iz Maribora, torej tujke, so smatrale, da so naše!!!! (zapis pogovora po spominu).

14 Si bil prisiljen oditi.

15 Prišleki so lahko bili tudi povratniki, Primorci, ki so se po izselitvi pod fašističnim sistemom izselili v Jugoslavijo ali v Italijo (glej Verginella, 2003; Kalc, 2002, 39–61, 119; Potočnik, 2011).

Čeprav so iste nacionalnosti, si prišleki in staroselci v ti. izmenjavah populacij vzajemno potegnejo simbolno mejo drug z drugim (Čapo Žmegač, 2002).

Priseljenci so dobili zastoj stanovanja, cele kmetije! So jih kar naredli gospodarje! So delali kolektive. Tisti, ki niso bili vredni nič, so šli v kolektive. So šli s harmoniko in zastavo v njivo!!!! (zapis pogovora po spominu).

Podobno družbeno ločitev so doživeli *ezuli* na Tržaškem ozemlju; od svojih “sonarodnjakov” Italijanov so bili dojeti kot komunisti, medtem ko so bili od Slovencev v Italiji (ne)sprejeti kot fašisti (Fakin, Jerman, 2004, 126). Poleg postavitve meje je povsod viden odpor do prišlekov, med drugim zaradi tekmovanja za dobrine; prišleke povsod vidijo kot privilegirance, ker naj bi dobili zagotovljene službe in stanovanja (Tanc, 2001; Čapo Žmegač, 2002; Fakin, Jerman, 2004), kar je značilno tudi za Istro.¹⁶ Tako domačini kot priseljenci dojemajo “druge” za manjvredne, kar nakazujejo pripovedi vzajemnega zaničevalnega ocenjevanja bivalne kulture “drugega”. Medtem ko italijanski priseljenec iz Istre ocenjuje, da so *obalna mesta (so) imela kulturo na visokem nivoju, ne tako kot zdaj*, priseljenec iz Hrvaške označi bivalno kulturo treh istrskih mest v 50. in 60. letih za *najnižji štandard! Higijenski. V bivši Jugoslaviji, ne v Sloveniji!*

Priseljenci lahko sprejmejo inferiorno vlogo *outsiderjev*, ki jim jo staroselci pripišejo (Ellias, Scotson, 1965), vendar se vloge lahko obrnejo (Čapo Žmegač, 2002). Sremski Hrvati se kot priseljenci v odnosu do staroselcev počutijo bolj “Hrvate”, v dokaz česar prihaja tudi do reinvenij “nacionalnih” tradicij (Čapo Žmegač, 2002). Podobno kot v Grčiji, kjer sta šola in cerkev igrali vlogo instrumenta promocije nacionalne zavednosti (Tanc, 2001), je tudi Radio Koper bil v očeh slovenske priseljenke *zibelka slovenščine. Kajti vsepovsod se je govorilo še ali po primorsko, kar sicer ni hudo, ne, ampak tista ta prava slovenščina je bila samo na Radiu Koper*. V spominih izobraženk iz notranjosti Slovenije, ki so bile po dekretu poslani v Istro, je mogoče zaznati njihovo poslanstvo pri širjenju knjižnega jezika, enega od temeljev narodnostne identifikacije.

Kljub postavitvi družbenih mej med različnimi skupinami je vsem skupno to, da živijo med materialnimi in nematerialnimi ostanki minulih dob. Poleg novih *lieux de mémoire* (Nora, 1986) so bila v arhitekturi ustvarjena njihova nasprotja, novi *lieux d'arnesie* (Candau, 2005, 123–126). Nova socialistična oblast je poskušala zabrisati sledove multikulturene družbe in se vanje vpisati z moderno urbanistično podobo, vezano sicer na sredozemski svet (Čebren Lipovec, 2012), vendar z osnovnim načelom homogenizacije družbe, z devalorizacijo tradicijske religioznosti in sakralne arhitekture. Vsak nov ideološko-politični sistem se legitimizira prek prisvojitve, zaznamovanja prostora in trajnega vpisa v materialno razsežnost. Kompleksne igre moči spremlja proces valorizacij dediščine, od rušenj do rekonstrukcij, ki odražajo afirmacijo nove družbene moči, po drugi strani pa zanikajo pravico do spominjanja ter s tem identifikacijo “drugih” (Veschambre, 2008, Halbwachs, 2001; Candau, 2005).

16 Sicer domačini razlikujejo dve vrste priseljencev, privilegirano elito in delavce. *V obalna mesta so najprej lahko hodili samo izbranci, tisti, ki je oblast želela. Istrani iz Hrvaške so lahko prišli, drugače pa samo izbranci (oficirji...).* Delavci so začeli hoditi šele po izgradnji tovarn, npr. Tomosa. Samo posebni izbranci so imeli tudi ostale privilegije, ne le stanovanja, tudi otroški dodatki itd. (zapis po spominu iz pogovora).

Čeprav živijo različne skupnosti skupaj, se njihove paralelne zgodovine ignorirajo in ne stikajo. V Pragi so, recimo, s postavitvijo spomenika Janu Husu reinterpretirali preteklost tako, da so povzdignili Čehe nad ostalimi nacionalnimi skupinami (avstrijsko, nemško, židovsko, italijansko itd.), za katere je bila Praga kulturni center. Niti tranzicije iz avtoritativnih sistemov niso nujno vodile k demokratičnemu in pluralističnemu sprejemanju razlik. Veliko urbanih skupnosti srednje in vzhodne Evrope, ki so bile nekoč raznolike, je bilo v 20. stoletju očiščenih razlik. Tako so bile v ukrajinskem L'vivu na primer izbrisane židovska, nemška, poljska skupnost z nasilnimi premiki prebivalstva, zato je mesto prišlo izpod sovjetske vlade kot skoraj monoetnično ukrajinsko mesto. Šele z neodvisnostjo so začeli prebivalci odkrivati svojo multietnično preteklost (Ruble, 2003, 10–13).

V Istri se zdi priznavanje različnih spominov "drugega" še v povojih. Čeprav v istem prostoru živijo skupnosti druga mimo druge. Še vedno nastopijo konflikti v trenutku, ko se dotaknejo njihovi različni spomini. Tak konflikt je nastopil na javni prireditvi o pripovedovanju spominov *Pripovedujem zgodbo o mestu, urbane legende in anekdote* jeseni leta 2012¹⁷. Razburjenje je povzročil spomin slovenske priseljenke na ponižanje od italijanskih Istranov v 50-ih letih v Kopru, ki so za njo zakričali, *maledetta sciava*¹⁸, na kar je v besu reagirala s fizičnim nasiljem. Takojšen odgovor je bil spomin italijanske Istranke, ki je z nasiljem ravno tako odgovorila na slovensko žaljivko *maledetta Italiana!* Piko na i odkritemu konfliktu postavi druga Italijanka, ki izpostavi krivice, ki so jih utrpeli domači Italijani s prihodom socialističnega sistema in prišlekov iz Jugoslavije, ki naj bi bili v privilegiranem položaju; od odvzema lastnine, prisilnih šolanj italijanskih otrok v slovenskih šolah, do etikete "fašist", s katerimi so bili označeni Italijani ne glede na politično prepričanje itd.¹⁹ Spor sta skušali pomiriti Koprčanki, rojeni slovenskim priseljencem v

17 V organizaciji Neže Lipovec Čebren iz Inštituta za dediščino UP ZRS in Maše Sakara-Sučević iz Pokrajinskega muzeja Koper, 26.9.12.

18 Prevod: Prekleta sužnja; *sciavo* je slabšalno ime, s katerim so Italijani (predvsem v času fašizma) označevali Slované, ima pa konotacijo sužnja oziroma zmerljivke.

19 /.../ *In jaz grem enkrat tam mimo /op. Loggie/, verjetno sem šla v službo in ena zasika za mano. Jaz sem v tistem, ko sem to zaslišala, sem ji tako klofuto primazala, da sem se samo sebe tako ustrašila, da sem se kar tresti začela. Takrat pa je prišel doktor Strah, ki je tam sedel med ostalimi, je rekel: "/ime/, pridite gor, pridite gor, kaj je bilo?" In potem so mi naročali pijačo in ne vem kaj še vse in so mi ploskali, kako sem prav naredila. No, to je pa tudi vse.*

... *Meni so pa rekli "maledetta Italiana!" in sem jih v zid pritisnila./.../*

/.../ *Nedvomno, naš prostor je prostor, ki ne more brez ran, "senza cicatrici, ce ne abbiamo tutti, anche quelli che siamo nati molto piu' tardi". Ampak po drugi strani istočasno, kot lahko nosimo spomine, take negativne dogodke oziroma na take zelo ostre odnose med prebivalci, ki so se naenkrat morali opredeljevat, hoteli opredeljevat, kakor koli že...pa danes v bistvu živimo v rezultatu, ki nam daje bogastvo, ki nas bogati, neprimerno bolj kot marsikoga drugega. Vsaj jaz lahko v imenu moje generacije govorim...mogoče ne vseh, a gotovo velike večine, da danes to večplastno pripadnost negujemo, nam je pomembna in se v njej tudi prepoznavamo. In zato tudi raziskujemo in beležimo te spomine in jih hočemo slišati vse. Seveda rajši tiste skupne, ki jih delimo, tudi če so navzkrižni pogledi mogoče različni. /.../*

/.../ *Intanto, per esempio la Tomos viene costruita sulla terra che e' stata rubata a mio nonno e nessuno gliela mai restituita. Non era ne fascista ne comunista, era solo un contadino che lavorava onestamente. Questo bisogna dirlo, che alcune persone che son venute a Capodistria hanno avuto fortuna, lavoro e casa, ma anche ce ne sono state anche molte ingiustizie verso altre persone che non erano coinvolte in cose neanche brutte. Poi in quelli anni cinquanta ci sono state, si e' parlato di scuola, ma non era un sistema*

Kopru, ki sta poudarili bogastvo multikulturne družbe z navzkrižnimi pogledi vred. Konflikt je bil posledica soočenja bolečih individualnih spominov, ki pripadajo dvema različnim kolektivnim spominoma, skupnosti priseljenih Slovencev in istrskih Italijanov, ki se vzajemno zanikata in živita drug mimo druge. Skupnosti ne živita v sožitju, temveč zgolj sobivata druga mimo druge, dokler se pri eni izmed njih ne oglasi kolektivni spomin na koncept žrtve, na katerega druga stran odgovori z istim konceptom. Vendar ne ena ne druga stran ne priznavata niti koncepta žrtve pri "drugem" niti koncepta krvnika pri sebi. Posredniki med obema se danes zdijo otroci priseljenih Slovencev (izobraženi), rojeni v tem multikulturnem okolju, ki poskušajo priznati resnice obeh.

Od vseh teh sporov se zdijo najbolj oddaljeni prišleki iz nekdanje Jugoslavije. Ti so zanikani v konfliktnih diskurzih v javnosti in politiki tako pri tistih italijansko govorečih Istranih, ki so odšli, kot pri tistih, ki so ostali. Razprave se največkrat tičejo "zgodovinskih pravic" do območja in se vrtijo okrog retorike "avtohtonosti". V Istri sicer prevladuje retorika sožitja, hibridnosti v Istri (kot nasprotje v preteklost zazrte politike *ezulov*), ki sicer na prvi pogled deluje napredna, vendar je v svojem orientalističnem diskurzu izključujoča do prišlekov iz nekdanje Jugoslavije. Poudarja namreč avtohtonost in kulturno superiornost Istre v primerjavi z Balkanom, pri čemer se čutijo Istrani drugačne od Neistranov, tistih "balkanskega tipa" (Ballinger, 2003, 266–273). Na ta način se je v Istri vzpostavila še ena družbena meja, meja s prišleki iz nekdanje Jugoslavije.²⁰ O tej družbeni meji, odtujenosti od prevladujoče slovenske družbe, priča spomin sina priseljenega Makedonca, rojenega v Kopru.

Nisem se družil z domačini, ampak s priseljenci drugih jugoslovanskih narodov. Takrat je še bila skupna država Jugoslavija. /.../. Vedno se sprašujem, kaj sem zgrešil, da nisem bil tako sprejet, kot bi si želel, da bi bil. Zakaj domačini najprej pogledajo moje ime in priimek in potem niti ne vstopijo v mojo slaščičarno? Tujcev to ne zanima in tujci pridejo in kupijo. Ampak tujci pridejo enkrat in potem odidejo, domačini pa so tu /.../ (Munih, 2011, 67–68).

ZAKLJUČEK

Članek predstavlja prva spoznanja iz etnološke raziskave spominov na burno obdobje po 2. svetovni vojni v Istri, ko se je struktura prebivalstva korenito spremenila predvsem zaradi postavitve novih nacionalnih mej in novega režima, kar je pripeljalo do ti. ekso-

---

idilico. Ci sono stati trasferimenti forzati di bambini italiani nelle scuole slovene. /.../ prek policije ali občine/ Quindi c'erano molti bambini nelle scuole slovene che non conoscevano lo sloveno, perche' a casa non l'avevamo mai parlato. Cioe', l'importante e' dire questo che per riparare alcuni danni, sono state fatte altre ingiustizie. /.../ O sedežu Radia Koper, ki je bil prej sedež italijanskih komunistov; o l. 1922 izvoljenem koprskem županu, ki je bil komunist/ Quindi i Capodistriani non votarono mai per un comune fascista. Questo bisogna ricordarlo perche' spesso si dicono tante bugie su queste cose. A Isola c'era una dirigenza democristiana, a Pirano c'era il Partito Comunista Italiano, ecco. Molto spesso solo perche' Italiani, tutti venivano definiti fascisti anche se erano comunisti o di altro...credo politico. /o zaprtih šolah, tudi če so bile odprte do vseh jezikov/

20 Iz pogovorov s priseljenci je sicer razvidno, da so nekateri sprejeli svojo istrsko identiteto, medtem ko so drugi ostali vezani bolj na tisto, kar so bili pred prihodom v Istro (primerjaj z Baussant, 1995; Tanc, 2001).

dusa Italijanov iz Istre ter priseljevanja iz ostalih delov nekdanje Jugoslavije. Ljudje so še danes zadržani do odkritega pripovedovanja o tem času. Večina spominov Istranov je ujetih med dvema glavnima nacionalnima diskurzoma, med italijanskim in jugoslovanskim, od katerih se vsak sklicuje na koncept žrtve, na tem pa temelji oz. je osnovana kolektivna (nacionalni) identiteta. V Istri se je občutek superiornosti preobrnil; medtem ko so bili Slovenci in Hrvati v času fašizma obravnavani inferiorno kot *sciavi* (sužnji), so postali po 2. sv. vojni v očeh Jugoslovanov Italijani fašisti, mitični sovražnik naroda. Med (avtohtonimi) slovenskimi Istrani in prišleki iz Jugoslavije in Slovenije je mogoče zaznati nasprotujoče dožemanje italijansko govorečih Istranov: medtem ko domačini pogosto izpostavljajo protifašistično in partizansko vlogo italijansko govorečih domačinov, kar tudi sami poudarjajo, jih prišleki dojemajo kot tuj element na slovenskem ozemlju. Čeprav so iste narodne identitete, si prišleki in (slovenski) domačini vzajemno vzpostavijo simbolno mejo, kar kaže tudi večina sorodnih raziskav o ti. "izmenjavi prebivalstva". Domačini, tako slovensko kot italijansko govoreči, govorijo o negativni percepciji Italijanov, sovraštvu in vsakdanjih pritiskih nanje, zaradi česar je opaziti, da se je del italijanske skupnosti zaprl vase in vzpostavil mejo z "drugim". Iz sedanjega (začetnega) stanja raziskave se zdi, kot da različne etnične in narodnostne skupnosti živijo ena mimo druge, pa čeprav v istem prostoru. Njihove vzporedne zgodovine se ne stikajo, če pa se, prihaja tudi do konfliktnih razumevanj o vlogi žrtve in krvnika. Med tema dvema prevladujočima (in ne edinima!) diskurzoma so povsem izključeni spomini prišlekov iz nekdanje Jugoslavije, ki se kljub ideji o "bratstvu in enotnosti" v istrskem okolju (vsaj del njih) počutijo povsem odtujeni.

Zahvala

Iskreno se zahvaljujem vsem sogovornikom, katerih pričevanja so objavljena v članku: Elisabeti Cerovac iz Dobrave, Marcelu in Oliviu Djurdjeviču iz Kopra in Pirana, Gianniju in Elizabeti Pellizer iz Kopra, Miki Čebrom iz Izole, Viljemu Cupinu iz Škofij, Ivanu Nemarniku iz Roča, Tomislavu Markoviču iz Kopra, Dragu Justinu iz Kopra, Sergiu iz Izole, Zdravku Vatovcu iz Kopra in Martini Gamboz. Uporabila sem tudi objavljene življenjske zgodbe (Pahor, 2007; 2011 in Munih, 2011), za kar se zahvaljujem Lidiji Pribac, Amaliji Petronio, Grazielli Ponis - Sodnikar, Arturu Steffetu, Mariji Fornazaro in Dašmirju Durmiši. Zahvaljujem se tudi govornicam na prireditvi *Pripovedujem zgodbo o mestu, urbane legende in anekdote*: Alessandri Argenti Tremul, Tončki Ventin in Neži Čebrom Lipovec. Slednji, Zdenku Bombeku in prof. Mitju Guštinu gre zahvala posredovanje s sogovorniki, Jasni Čebrom za sogovornike in za lektoriranje ter Matjažu Karlovču za transkribiranje.

THE BURDEN OF THE PAST. MEMORIES ON THE COHABITATION AND MIGRATIONS IN ISTRIA AFTER WORLD WAR II

Katja HROBAT VIRLOGET

The Faculty of Humanities University of Primorska
Science and Research Centre, University of Primorska
Titov trg 5, 6000 Koper, Slovenia
e-mail: katja.hrobat@fhs.upr.si

SUMMARY

The paper investigates collective memories, their adaptations, creations and abuses, censored or suppressed memories, conflicting memories between the official political-ideological representations and alternative memories, identity's adaptations to changing political situations, etc. The case-study is the Northern part of Istria (nowadays Slovenia); which faced several waves of mass migrations during and after World War II, especially with the departure of the Italian speaking population, that occurred due to the annexation of the region to the new country (Yugoslavia) and the new (socialist) system. Subsequently, the emptied spaces were progressively inhabited by people from different parts of Yugoslavia, while new relations between the natives and newcomers were being established. The aim of research is not just to understand the actual situation in Istria, but it will serve as a "case study" to understand the broader dimensions of processes taking place after the collapse of multinational empires and states, the expansion of nationalism, new ideological systems, homogenisations of national states, creations and exclusions of "the other" etc. The basic novelty of the research is the refocusing of attention from those who left to those who after great political-ideological turning points remain in the conflict space.

Similarly to the identity, collective memory is constructed in opposition to other memories, or by assimilating them. At this point, discordances of memories can occur, which implies the confrontation of different groups in the attempt to make the memory of one group prevail over the alternative memory of the other group and eventually to erase it. However, oblivion is not only an absence of memory, but it represents the censorship that enables a group to construct a satisfactory image of itself. "Suppressed memories", amnesias of pressures, complicity, enmities, remain hidden because of their incompatibility with the national collective memory.

On the one hand, the identity of a community is founded precisely on tragic memories, on the notion of "the victim", on the other hand the same tragic events will be neglected, reinterpreted and censored by the winning collective (national) memory, which will refer to the concept of victim too. This is the case of the Istrian memories, the Slovenes feeling victim of the Italian fascism, while Italians feeling victim of the Yugoslav communist system. Between the two poles there are the memories of those who can generate alternative memories as observers, opposing in this way the hegemonic discourse of state power. In contrast to the official Slovene memory alternative memories reveal everyday pressures to Italian speaking population, mostly being made by immigrants. It's them who internal-

ized the idea of new Yugoslav national memory, in which the Italians were seen as fascists and national enemies. Mostly local people (but also some immigrants) managed to resist this prevailing national discourse. The research confirmed the findings that the newcomers and natives reciprocally drew a border between each other, although they are of the same nationality (until nowadays). As in other researches a dislike is felt towards newcomers, who are seen as being in a privileged position, because they would presumably get guaranteed jobs and abandoned apartments. Although these communities live together, their parallel histories never intersect, if they do, a conflict for the “real” historical truth happens. What they have in common is that they live among the material and immaterial remains of past periods, among diverse lieux de mémoire, but also lieux d’amnesie. Between the main two contrasting collective memories, are the completely overlooked immigrants from former Yugoslavia, mostly working class, which are treated as non-existent not just in public discourses but in the everyday life too.

Key words: memory, oblivion, migrations, exodus, identity, nationalism, cohabitation, Istria

LITERATURA

- Ahonen, S. (2012):** *Coming to Terms with a Dark Past. How Post-Conflict Societies Deal with History.* Frankfurt am Main etc., Peter Lang.
- Anderson, B. (1998):** *Zamišljene skupnosti. O izvoru in širjenju nacionalizma.* Ljubljana, SH Zavod za založniško dejavnost, Studia humanitatis.
- Ballinger, P. (1998):** *Remembering the Istrian Exodus: Memory in a Trans-State Context.* V: Baskar, B., Brumen, B. (ur.): *Mediterranean Ethnological Summer School (1996, Piran).* Ljubljana, Inštitut za multikulturne raziskave.
- Ballinger, P. (2003):** *History in exile. Memory and identity at the borders of the Balkans.* Princeton, Oxford, Princeton University Press.
- Barth, F. (1969):** *Ethnic Groups and Boundaries: The Social Organization of Culture Difference.* Bergen-Oslo in London: Univeristets Forlaget in George Allen & Unwin.
- Baskar, B. (2002):** *Dvoumni Mediteran.* Koper, ZRS Koper, Zgodovinsko društvo za južno Primorsko.
- Baskar, B. (2010):** "That most beautiful part of Italy": *Memories of fascist empire-building in the Adriatic.* V: Bechev, D., Nikolaidis, D. (ur.): *Mediterranean frontiers. Borders, conflict and memory in a transnational world.* London, New York, Tauris Academic Studies, 109–128.
- Baussant, M. (1997):** *Paradis perdu: La France et l'Algérie à travers le mariage des Européens catholiques d'Algérie (1926–1979).* V: Bonnemaïson, J., Cambrézy, L., Quinty-Bourgeois L. (ur.): *Le territoire, lien ou frontiere? Identités, conflits ethniques, enjeux et recompositions territoriales.* Paris, Éditions de l'Orstom etc.
- Beltram, J. (1986):** *Pomlad v Istri. Istrsko okrožje cone B Svobodnega tržaškega ozemlja 1947–1952.* Koper, Trst, Založba Lipa, Založništvo Tržaškega tiska.
- Brumen, B. (2001):** "Avant, on était tous simplement des Istriens: l'émergence de nouveaux repères identitaires dans un village frontalier de Slovénie." V: Bromberger, C., Morel, A., (ur.). *Limites floues, frontières vives : des variations culturelles en France et en Europe, (Collection Ethnologie de la France, Cahier, 17).* Paris, Maison des sciences de l'homme, 343–359.
- Candau, J. (2005):** *Anthropologie de le mémoire.* Paris, Armand Colin.
- Carmichael, C. (2002):** *Ethnic cleansing in the Balkans. Nationalism and the destruction of tradition.* London, New York: Routledge.
- Cunja, L. (2004):** *Škofije na Morganovi liniji.* Koper, Škofije, Lipa, Krajevna skupnost Škofije.
- Čapo Žmegač, J. (2002):** *Srijemski Hrvati. Etnološka studija migracije, identifikacije i interakcije.* Zagreb, Duriex.
- Čebren Lipovec, N. (2012):** *Arhitekturni pomniki izgradnje Kopra po drugi svetovni vojni.* Annales, Ser. hist. sociol. 22, 1, 211–232.
- Dundes, A. (1980):** *Interpreting Folklore.* Bloomington: Indiana University Press.
- Ellias, N., Scotson, J. L. (1965):** *The established and the outsiders. A sociological enquiry into community problems.* London, Colorado, Pluto Press.

- Erixen, T. H. (1995):** *Small Places, Large Issues: An Introduction to Social and Cultural Anthropology*. London in Sterling, Pluto Press.
- Fabietti, U. (2005):** *Confini, identità, violenza*. V: Marchis, R. (ur.), *Le parole dell'esclusione. Esodanti e rifugiati nell'Europa postbellica. Il caso Istriano*. Torino, Edizioni SEB27.
- Fakin Bajec, J. (2011):** *Procesi ustvarjanja kulturne dediščine. Kraševci med tradicijo in izzivi sodobne družbe*. Ljubljana, Založba ZRC, ZRC SAZU.
- Fakin, J., Jerman, K. (2004):** *Istrski begunci. Gradivo in raziskovalni nastavki*. *Traditiones* 33/1, 117–142.
- Kralj, A., Renner, T. (2010):** *Meja kot razlika, metafora in diskurz*. *Teor. praksa*, mar.-jun. 2010, 47, 2/3, 509–532.
- Gellner, E. (1983):** *Nations and Nationalism*. Ithaca, New York, Cornell University Press.
- Gombač, J. (2005):** *Ezuli ali optanti? Zgodovinski primer v luči sodobne teorije*. Ljubljana, Založba ZRC.
- Gombač, B. M. (1997):** *"Slovensko-italijanski odnosi"*. V: *Zbornik Primorske – 50 let*. Koper, Primorske novice, 46–56.
- Juri, F. (2010):** *Vrnitev v Las Hurdes. Vojne, ljubezni, črne štorcklje in oddaljeni Istrani*. Ljubljana, Sanje.
- Halbwachs, M. (1925):** *Les cadres sociaux de la mémoire*. Paris, Albin Michel.
- Halbwachs, M. (2001):** *Kolektivni spomin*. Ljubljana, Studia Humanitatis.
- Kalc, A. (2002):** *Poti in usode. Selitvene izkušnje Slovencev z zahodne meje*. Koper, Trst, Zgodovinsko društvo za južno Primorsko, Znanstveno-raziskovalno središče Republike Slovenije, Narodna in študijska knjižnica.
- Kavrečič, P. (2008):** *Italijanska narodna skupnost v Republiki Sloveniji in primerjava nekaterih aspektov pravne zaščite in pravic s slovensko manjšino v Italiji*. V: Bajc, G., Jagodic, D., Klabjan, B., Mezgec, M., Vidali, Z. (ur.): *Pre-misliti manjšino. Pogledi reprezentativnih predstavnikov Slovencev v Italiji in pravno-politični okvir*. Koper, Trst, Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče, Založba Annales, 221–245.
- Klabjan, B. (2012):** *"Partizanska pokrajina": partizanski spomeniki in komemoriranje partizanov na Tržaškem*. *Acta Histriae*, 20/4, 669–692.
- Menih, K. (2011):** *Koprčani*. Piran, Mediteranum.
- Milani Kruljac, N. (2011):** *Skrajni rob grebena*. Ljubljana, Koper, Društvo 2000, KUD AAC Zrakogled.
- Misztal, A. B. (2003):** *Theories of Social Remembering*. Maidenhead, Open University Press.
- Nemec, G. (2003):** *Un lungo spaesamento. L'integrazione urbana dei ceti rurali provenienti della zona B*. :46. *Qualestoria* 2, 46–55.
- Nora, P. (1986):** *Les lieux de mémoire. La nation*. Paris, Gallimard.
- Pahor, Š. (2007):** *Srečanja v Piranu. Življenjske pripovedi prebivalcev Pirana*. Piran, Mediteranum.
- Pahor, Š. (2011):** *Srečanja v Piranu 2. Življenjske pripovedi prebivalcev Pirana*. Piran, Mediteranum.

- Panjek, A. (2011):** Tržaška obnova. Ekonomske in migracijske politike na Svobodnem tržaškem ozemlju. Koper, Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče, Univerzitetna založba Annales, Zgodovinsko društvo za južno Primorsko.
- Passerini, L. (2008):** Ustna zgodovina, spol in utopia. Izbrani spisi. Ljubljana, Studia humanitatis.
- Pirjevec, J. in dr. (ur.) (2006):** Osimska meja. Jugoslovansko-italijanska pogajanja in razmejitev leta 1975. Koper, Založba Annales, Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče, Zgodovinsko društvo za južno Primorsko.
- Pletikosić, I. (2002):** "Čiščenje" v Piranu (1945-1948). *Acta Histriae* 10, 2, 465–492.
- Potočnik, D. (2011):** Primorski Slovenci v Mariboru. *Annales. Ser. Hist. Sociol.* 21, 1: 55–70.
- Pupo, R. (2000):** L'esodo degli Italiani da Zara, da Fiume e dall'Istria: un quadro fattuale. V: Cattaruzza, M., Dogo, M., Pupo, R., *Esodi. Trasferimenti forzati di popolazione nel Novecento europeo.* Napoli, Edizioni scientifiche italiane (Quaderni di Clio 3), 183–208.
- Rakovac, M. (1983):** Riva i družji ili, caco su nassa dizza. Zagreb, Globus.
- Ricoeur, P. (2000):** La mémoire, l'Histoire, l'Oublie. Paris, Editions du Seuil.
- Rogoznica, D. (2011):** Iz kapitalizma v socializem. *Gospodarstvo cone B Svobodnega tržaškega ozemlja 1947-1954.* Koper, Pokrajinski arhiv Koper.
- Rožac Darovec, V. (2012):** "Po svobodi je v vas pršu hudič!": pomen ustne zgodovine za razkrivanje mitoloških struktur v preteklosti na primeru spominjanja Rakitljanov. *Acta Histriae* 20, 4, 693–700.
- Ruble, A. B. (2003):** Living together the city, contested identity, and democratic transitions. V: Czaplicka, J., J., Ruble A., B., Crabtree, L. (ur): *Composing Urban History and the Constitution of Civic Identities,* Washington, Woodrow Willson Center Press, 1–21.
- Storia e Memoria (2004):** Rivista semestrale.
- Pirjevec, J. (2009):** Foibe: una storia d'Italia. Torino, Einaudi.
- Širok, K. (2010):** Spomin in pozaba na obmejnem območju: predstave o goriški preteklosti. *Acta Histriae* 18/1-2, 337–358.
- Škorjanec, V. (2007):** Osimska pogajanja. Koper. Založba Annales, Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče, Zgodovinsko društvo za južno Primorsko.
- Tanc, B. (2001):** Where local trumps national: Christian orthodox and Muslim refugees since Lausanne. *Balkanologie* V, 1-2, december. *Homelands in question: paradoxes of memory and exile in South-Eastern Europe* (<http://balkanologie.revues.org/index732.html>).
- Troha, N. (1997):** STO – Svobodno tržaško ozemlje. V: *Zbornik Primorske – 50 let.* Koper: Primorske novice, 56–60.
- Tomizza, F. (1989):** Materada. Koper, Lipa.
- Tunjić, F. (2004):** Vmesna Evropa. Konfliktnost državnih teritorialnih meja. Koper, Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče Koper, Zgodovinsko društvo za južno Primorsko.
- Ugussi, C. (1991):** La città divisa. Udine, Campanotto Editore.

- Vardy, S. B., Tooley, T. H. (2003):** Introduction: Ethnic Cleansing in History. V: Steven B. V., Tooley, T. H., Huszar Vardy, A., ur. *Ethnic Cleansing in Twentieth-Century Europe*. Boulder, New York: Social Science Monographs, Columbia University Press, 9–14.
- Verginella, M. (1995):** Poraženi zmagovalci. Slovenska pričevanja o osvobodilnem gibanju na Tržaškem. V: Verginella, M., Volk, A., Colja, K. (ur.), *Ljudje v vojni: druga svetovna vojna v Trstu in na Primorskem*. Koper, Zgodovinsko društvo za južno Primorsko: 13–52.
- Verginella, M. (1997):** “L’*esodo Istriano nella storiografia slovena*”. Predstavljen prispevek na konferenci “Compulsory Removals of Populations after the First and the Second World Wars: Central-Easter Europe, the Balkan-Aegean Region, the Istro-dalmatian Region.” Trst, September, 1997.
- Verginella, M. (2000):** L’*esodo istriano nella storiografia slovena*. V: Cattaruzza, M., Dogo, M., Pupo, R., *Esodi. Trasferimenti forzati di popolazione nel Novecento europeo*. Napoli: edizioni scientifiche italiane (Quaderni di Clio 3), 269–277.
- Verginella, M. (2003):** Storie di emigranti e spaesati sloveni. *Qualestoria* 2, 43–46.
- Verginella, M. (2010):** Zgodovinjene slovensko-italijanske meje in obmejnega prostora. *Acta Histriae* 18/1-2, 207–216.
- Verginella, M. (2012):** Zgodovinska in politična raba pričevalca. *Acta Histriae* 20, 1-2, 107–120.
- Veschabre, V. (2008):** *Traces et mémoires urbaines. Enjeux sociaux de la patrimonilisation et de la démolition*. Rennes, Presses universitaires de Rennes.
- Wievorka, M. (2005):** *Auschwitz, 60 ans après*. Paris, Robert Laffont.
- Volk, S. (2003):** Istra v Trstu. Naselitev istrskih in dalmatinskih ezulov in nacionalna bonifikacija na Tržaškem 1954–1966. Koper, Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče Koper, Zgodovinsko društvo za južno Primorsko.